

Розділ 3

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

3.1. Міжнародні стандарти толерантності

Історія конституювання толерантності як самостійної нормативно-правової категорії бере свій початок від учення про *віротерпимість*, яке стало інтелектуальною відповіддю на наслідки релігійних воєн XVI ст. між католиками і протестантами, що спустошували європейський континент. Необхідно відмітити, що віротерпимість між цими двома групами населення оформлювалась у відповідних політико-правових формах, і це радикальним чином відрізняло її від усіх попередніх режимів терпимості з боку держави і влади до інакшості, які базувалися на чийсь милості або добрій волі правителя, чи розглядалися як вимушена і тому тимчасова поступка.

І, по-друге, у якості підстави для правовстановлення і правозастосування принципу віротерпимості вперше виступає феномен власності – спочатку суверена на підпорядковану йому окрему територію, а згодом – окремої людини на її власну особистість. Так якщо за умовами Аугсбурзького релігійного миру 1555 року запровадження в німецьких князівствах релігії відбувалося за принципом «чия влада, того й віра» [1, с. 26], то вже за умовами Вестфальського миру 1648 року вибір віросповідання, по суті, перетворився на приватну справу громадянина – відтепер не світські правителі і не духовні лідери визначали віру своїх

підданих, а за кожним з них визнавалося це право, і кожен з них міг розпоряджатися їм на власний розсуд. Указаний крок став найважливішим на шляху до утвердження в Європі релігійної толерантності [2]. Науковою рефлексією цієї нової ситуації стала ідея Дж. Локка, що основою толерантності виступає рівність людей як власників своєї особистості, на яку ніхто інший не має ніяких прав [3, с. 277].

Традицію політичного врегулювання на принципах терпимого мирного співжиття двох ворогуючих релігій в одній державі започаткував Нантський едикт 1598 року французького короля Генріха IV, яким фактично була проголошена свобода віросповідання у Франції. Через Нантський едикт практика релігійної терпимості, а отже, у певному сенсі і толерантності, набула рис нової, раціонально обґрунтованої державної політики. Новизна полягала в тому, що роз'єднувалися досі неподільні конфесійна і громадянська складові відданості підданого особистості правителя, а загальноприйнята релігійна належність вилучалася зі складу обов'язків перед владою [4].

Поступово формується уявлення про ситуацію толерування конфесійних меншин – Віденський договір 1607 р., укладений королем Угорщини і принцом Трансильванії, гарантував свободу віросповідання протестантській меншині на території останньої. Договір Оліва 1660 р. між Польщею і Швецією, відповідно до якого Швеції було передано територію Померанії та Лівонії, гарантував мешканцям цих територій здійснення не тільки їх релігійних свобод, але й також тих прав і привілеїв, які вони мали у світській сфері.

Проблема віротерпимості згодом стає предметом міжнародно-правового регулювання. Так I Європейський міжнародний мирний конгрес прийняв Вестфальський трактат 1648 р., який, зокрема, зафіксував низку узгоджень щодо віросповідних відносин двох християнських церков – протестантської і римо-католицької. Він розширив коло тих, хто підпадав під захист і на яких поширювався режим толерантності, – до нього відтепер зараховувалися кальвіністи і цвинґліани. Були підтверджені ухвалені раніше Пассауська (1552) та Аугсбурзька релігійні (1555) угоди [5, с. 310-412].

Отже, в перших правових актах XVI-XVII ст. закріплюється право на вільне віросповідання. Саме релігійна толерантність поклала початок усім іншим свободам, які практикують у наш час демократичні спільноти. Саме з необхідності теоретично вирішити питання співжиття представників різних релігій в Англії XVII сто-

ліття виникло перше вчення про толерантність – відомі праці Джона Локка про віротерпимість, підставою для якої є необхідність збереження єдності, безпеки і миру в державі з конфесійно неоднорідним складом населення.

Це стає можливим, якщо чітко розрізняти приватну та публічну сторони життя людини, і передбачає, щоб такий поділ поважався як політичним суб'єктом, так і з боку соціального оточення. Те, що стосується приватної сторони життя, не повинно ставати предметом втручання держави. Зазначений принцип став переломним у становленні сучасної культури толерантності – віра, релігія, інші елементи сфери приватності заслуговують на терпимість самі по собі, оскільки вони стосуються приватного простору людської життєдіяльності, і вже за цим статусом різноманітні модуси реалізації її не потребують якогось додаткового зовнішнього дозволу.

Визнана тим самим у правовому плані автономія особистості набула свого подальшого розвитку в Декларації незалежності США від 4 липня 1776 р., яка виголосила захист свобод і прав людини від втручань з боку держави ключовим принципом організації політичного життя. Заборону законодавцю обмежувати свободу людини зафіксував Білль про права, яким з 15 грудня 1791 р. була доповнена американська Конституція.

Ряд принципів положень для збагачення змісту культури толерантності містила Декларація прав людини і громадянина, ухвалена Національними зборами Франції у 1789 році: щодо природженої свободи і рівності в правах (ст. 1); сутності свободи як можливості вчиняти все, аби тільки не шкодити іншому (ст. 4); гарантії свободи поглядів, у тому числі релігійних (ст. 10); свободи думки як одного з найцінніших прав людини (ст. 11) [6, с. 32-34].

Одночасно в Європі відбувається розширення кола об'єктів толерування, яким встановлюється спеціальна нормативно-правова підтримка. До тих, хто виділявся за ознакою конфесійною, додається етнопонаціональна. На Віденському конгресі 1815 р. у схваленому багатосторонньому міжнародному договорі вперше були зафіксовані положення щодо доцільності представництва національних меншин у державних установах країн-учасниць [7, с. 115]. У ХХ ст. під егідою Ліги Націй були ухвалені майже двадцять багато- і двосторонніх угод щодо прав національних меншин, які охоплювали свободу віросповідання, можливість створення релігійних, освітніх, соціальних установ, організацію початкової освіти мовою меншини в регіонах компактного проживання, недискримінацію тощо [8, с. 36-45].

Підкреслимо, що розвиток нормативно-правової бази толерантності від кінця XVI ст. аж до першої половини XX ст. відбувався у межах парадигми *поєднання* і функціонування в *одній інституції* двох суб'єктів – суб'єкта знання щодо ситуації толерантності і суб'єкта влади щодо запровадження режиму толерантизації. Такою єдиною інституцією традиційно був суверен – носій владних повноважень на певній території, від політичної волі якого, врешті-решт, і залежало, хто і в яких питаннях отримує режим толерування, а кому і в чому – відмовити.

Зі створенням ООН, з середини XX ст., кардинально змінився самий підхід до проблеми толерантності. Уперше в міжнародній практиці держави світу зголосилися щодо необхідності й важливості проявляти терпимість (Преамбула Статуту ООН), визнали й ухвалили нову концепцію універсальних індивідуальних прав людини, яка полягає в «заохочуванні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, мови й релігії...» (п. 3 ст. 1 Статуту ООН) [9].

Остаточо змінила попередню парадигму режиму толерантизації Загальна Декларація прав людини ООН (1948 р.), *розділивши суб'єкт знання і суб'єкт влади*. Уперше першоджерелом прав людини проголошена властива кожному за народженням його людська гідність. І тому власне права розглядаються як невід'ємні, як такі, що самі по собі, без і поза волі будь-якого зовнішнього владарюючого суб'єкта, підлягають загальній повазі і дотриманню. Згідно зі ст. 1, «люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти стосовно один одного у дусі братерства».

Стаття 2 Декларації зафіксувала, що «кожна людина повинна мати всі права і свободи, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно чинитися жодного розрізнення на ґрунті політичного, правового або міжнародного статусу країни чи території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, не самоврядною або обмеженою у своєму суверенітеті у будь-який інший спосіб».

Декларація особливо наголосила на принципі рівності між людьми (ст.1, 2, 7, 10), з якою несумісна будь-яка дискримінація, а також закріпила основоположні свободи – думки, совісті і релігії (ст.18), переконань (ст.19). Уперше вказано на покликання системи освіти виступати засобом формування взаєморозуміння, виховання терпимості і дружби між народами [10].

Значення цих нормативних документів ООН полягає у тому, що вони уперше зафіксували стандарт, за яким має формуватися і реалізовуватися політика будь-якої держави стосовно прав людини – фундаменту толерантності, порушення чого будь-де і будь-ким так само є неприпустимим, як і порушення інших угод та договорів. Сформульовані норми набули подальшого розроблення та деталізації у низці спеціальних міжнародно-правових актів, ухвалених на рівні ООН, Європейських та інших регіональних структур, а також на рівні міждержавних договорів і в конституційно-правових актах більшості окремих країн.

Структурно в чинних міжнародних нормативно-правових актах зафіксовані ті положення, реалізація яких державною політикою покликана утворити надійний каркас інституту толерантності. Вони включають:

- по-перше, проголошення та гарантію захисту *основоположних свобод і прав людини*;
- по-друге, *принцип рівності* та поваги до людини у зв'язку з її *груповою належністю* – расовою, статевою, мовно-етнічною, релігійною, соціально-статусною, культурною тощо; визнається необхідність однакового ставлення закону як до носіїв цих специфічних відмінностей, так і до решти громадян;
- по-третє, *пряма заборона дискримінації, расизму, ксенофобії*; ставиться завдання виховання цінностей та ідеалів гуманізму, людяності, сприяння відкритості у міждержавних стосунках, діалогу між народами, між людьми.

Варто зазначити, що у текстах фактично всіх чинних міжнародних актів представлені усі вказані вище аспекти, хоча тематична акцентуація і змістова спрямованість кожного з них є дещо специфічною.

Серед ключових за значенням документів слід назвати такі:

► *Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права* (1966 р.). У ньому поставлене як невідкладне завдання міжнародного співтовариства заохочення і дотримання прав людини (Преамбула). Зафіксовано в якості одного з прав людини безперешкодно отримувати і поширювати у різний спосіб інформацію, вільно висловлювати свої погляди (ст.19). Уперше міститься вимога заборони виступів, що пропагують дискримінацію, ненависть, ворожнечу на національному, расовому чи релігійному ґрунті (ст. 20). Держави повинні на законодавчому рівні гарантувати кожному захист від будь-якої дискримінації (ст. 26). Для підвищення ефективності цієї роботи був утворений Комітет з прав людини [11].

► *Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права* (1966 р.), де, окрім загально визнаних прав і свобод, уперше наголошується на необхідності вільної згоди як основи міжнародного співробітництва (ст. 11); на покликанні освіти надавати індивіду можливості бути корисним для суспільства (ст. 13), що, ясна річ, передбачає в тому числі підготовку його до взаємин з іншими людьми, розвиток комунікативної толерантності в нього. Вкрай важливою стала концептуалізація в документі феномена культурних прав людини, які потребують поваги, захисту і підтримки [12].

► *Віденська декларація і Програма дій*, що були ухвалені Всесвітньою конференцією ООН з питань прав людини (1993 р.), де уперше введений до обігу концепт «дотримання стандартів у галузі прав людини» (ст. 3) і розкрита роль у цьому неурядових організацій (ст. 38); підкреслюється універсальність, неподільність, взаємозалежність і взаємозв'язок усіх прав людини (ст. 5); ставиться завдання викорінення ксенофобії (ст. 15) та сексуальних домагань (ст. 18); окремо виділені права і свободи інвалідів (ст. 22), трудящих-мігрантів (с. 24) і засуджується порушення культурних прав (ст. 30).

У декларації вперше на рівні світового співтовариства йдеться про розвиток плюралістичного громадянського суспільства і захист вразливих груп як про стратегічну його мету (ст. 67). Уперше також вказано на роль інформування громадськості про права людини і підготовку кадрів з цього питання як основи гармонійних відносин між спільнотами (ст. 78). Важливою особливістю стала практична спрямованість даного документа, реалізація якого передбачає комплекс різноманітних заходів як на рівні міжнародних організацій, наприклад, з боку новоутвореного Центру ООН з прав людини, так і всередині окремих держав [13].

► *Конвенція про права дитини* (1989 р.), у якій зацентровано увагу на забезпеченні прав дітей на вільний розвиток, підготовку до життя, захист від дискримінації, особливо дівчаток, як основи рівності між статтями. Конвенція поширила на дітей право меншини на користування своєю культурою, мовою, релігією тощо (ст. 30) [14].

► *Конвенція про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього* (1948 р.), у якій визначено поняття геноциду як навмисного, спрямованого на повне або часткове знищення групи людей за ознакою їх національної, релігійної належності. Конвенція засуджує людиноненависницьку практику расової, етнічної, іншої неповноцінності як злочин проти людськості і встановлює обов'язок перед державами-підписантами суворого покарання за нього [15].

► *Декларація і Програма дій у галузі культури миру* (1999 р.). У ній уперше поняття «мир» витлумачується не просто як відсутність конфліктів, а як позитивний і динамічний процес урегулювання конфліктів у дусі взаєморозуміння і співробітництва, діалогу і широкої участі зацікавлених сторін. Визнається взаємозв'язок між ліквідацією всіх форм нетерпимості і поширенням культури миру у третьому тисячолітті (Преамбула).

У статті 1 «культура миру» визначається як поєднання ціннісних настанов, світоглядних поглядів, традицій, типів поведінки і способів життя, що засновані на повазі до життя, прав, свобод, рівності, прихильності принципам терпимості, солідарності, плюралізму, культурної багатоманітності, діалогу і взаєморозуміння на всіх рівнях суспільства. Тим самим поняття «мир» укорінюється в смисловий контекст єдності багатоманітного світу, і, відповідно, все, що пригнічує, обмежує і спрямоване на ліквідацію природного розмаїття світу, оцінюється як таке, що руйнує мир і веде до конфлікту. А відтак, толерантність, як інструмент оперування з багатоманітністю, отримує статус ключового засобу забезпечення миру на планеті.

Стаття 3 указує, що більш повне становлення культури миру нерозривно пов'язано з розвитком демократії і зміцненням її інститутів, заохоченням сталого економічного й соціального розвитку, поширенням діалогових, конвенційно-консенсуальних форм взаємин між націями і державами, «просуванням ідеалів взаєморозуміння, терпимості і солідарності між усіма цивілізаціями, народами і культурами». Визнано, таким чином, що культура миру і терпимість потребують для свого втілення відповідного економічного підґрунтя та певних політичних передумов, запровадження конкретних соціальних і комунікативних практик у суспільстві. Крім того, і це симптоматично, в документі уперше йдеться про необхідність і важливість толерантності між різними цивілізаціями.

Ухвалена Програма дій (п. 14) передбачає різноманітні заходи щодо сприяння взаєморозумінню, терпимості і солідарності, які у сукупності своїй вирішують завдання зміцнення засад толерантності в світі. Вказано, що на першочергову увагу світового співтовариства і урядів заслуговують проблеми корінних народів, біженців, мігрантів, уразливих груп; необхідність підвищення ролі засобів масової інформації, включаючи Інтернет, системи освіти й виховання у формуванні людської солідарності; політичні засоби врегулювання конфліктних ситуацій і становлення культури миру в постконфліктний час [16].

► *Декларація про право на розвиток* (1986 р.), у якій висловлена стурбованість ООН у зв'язку з «існуванням серйозних перешкод на шляху розвитку і повного самовираження людини та народів, зокрема, у зв'язку з запереченням громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав» (Преамбула). Зазначено, що право на розвиток є невід'ємним правом людини, і всі люди, всі країни мають влаштувати свій економічний, соціальний, культурний та політичний розвиток у такий спосіб, за якого вони найповніше здатні реалізувати всі свої права (ст. 1). Всі держави світу повинні вживати заходи для ліквідації порушень прав, зокрема, спричинених іноземним втручанням (ст. 5), і співпрацювати з метою повсюдного зміцнення загальної поваги та дотримання основних свобод і прав людини (ст. 6) [17]. У зв'язку з тим, що проблема толерантності актуалізується саме при зіткненні з новим, незвичним, що з'являється в процесі розвитку життя і зміни самої людини, зафіксоване в даному документі право на розвиток ми розглядаємо як одне із нормативних джерел толерантності.

► *Декларація принципів толерантності* від 16 листопада 1995 року, яка була прийнята Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) на 28-й сесії її Генеральної конференції. Цей документ утвердження категорії толерантності в сучасному суспільно-політичному і культурному житті світового співтовариства відіграє ключову роль. Автори її тексту у преамбулі нагадали положення Статуту ООН про те, що народи Об'єднаних націй сповнені рішучості врятувати майбутні покоління від лиха війни, прагнуть утвердити віру в права і гідність людської особистості і з цією метою – виявляти терпимість [18, с. 31]. Окрім цього, наводиться посилання ще на 16 міжнародних актів, у тому числі окремо на Загальну декларацію прав людини, які всі разом безпосередньо утворюють нормативний фундамент інституту толерантності, збагачують її гуманістичний смисл, визначають її соціальне призначення як норми плюралістичного, демократичного суспільства. Ухвалена Декларація, таким чином, фактично підбила підсумки майже сорокарічного досвіду нормотворчості у галузі свободи і права людини на самобутність, самореалізацію і певною мірою визначила подальші перспективи та принципи людського єднання у сучасному і майбутньому світі, а також висвітлила шляхи їх реалізації.

У Декларації уперше дано розгорнуте роз'яснення сутності власне поняття толерантності. Вона, як зазначено у п. 1.1. ст. 1 цього документа, означає пошану, сприйняття і розуміння багатого

різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та прояву людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відвертість, спілкування і свобода думки, совісті, переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не лише моральний обов'язок, але й політична та правова потреба. Толерантність – це чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє переходу від культури війни до культури миру.

Разом з тим, у п. 1.2. ст. 1 Декларації вказано: толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність – це, перш за все, активне відношення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Проте у жодному разі вона не може служити виправданням посягань на ці основні цінності. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей та держави.

При цьому зі змісту п. 1.3. ст. 1 Декларації випливає, що толерантність – це обов'язок сприяти затвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурному), демократії і правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини; це послідовне слідування нормам, установленим у міжнародно-правових актах у галузі прав людини.

У п. 1.4. ст. 1 Декларації закріплено, що прояв толерантності, який співзвучний пошані прав людини, не означає терпимого відношення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою розрізняються за зовнішнім виглядом, за становищем, мовою, поведінкою і цінностями та володіють правом жити у світі і зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

У ст. 2 Декларації зазначено, що на державному рівні толерантність вимагає справедливого і неупередженого законодавства, надання кожній людині можливостей для економічного і соціального розвитку без будь-якої дискримінації, в той час як нетолерантність може набувати форм відчуження й маргіналізації і стати причиною ворожості, фанатизму, вилучення особи з політичного життя.

У п. 2.3 вказано на непересічну роль толерантності для міжнародних відносин, адже без толерантності не може бути миру. В Декларації особливо наголошено на багатокультурному характері світового співтовариства.

Ст. 3, з огляду на процеси глобалізації і взаємозалежності в сучасному світі, підкреслює глобальний характер небезпеки з боку

нетерпимості, що не знає кордонів і потенційно загрожує всім регіонам. З цього робиться висновок про особливу важливу роль толерантності у сучасному світі.

У п. 3.2 міститься абсолютно справедлива ідея, що толерантність зароджується у суспільстві, починаючи з міжособових стосунків, з терпимого спілкування у сім'ї.

П. 4.1 Декларації визнає як суспільно цінне і необхідне прагнення особи до захисту прав інших людей і тим самим заохочує кожного і всіх разом поважати і зміцнювати їх, а значить, і базовану на них культуру толерантності [19].

У підсумку зазначимо, що головною ідеєю Декларації є розуміння толерантності як гармонії єдиного і водночас строкатого світу. Робиться наголос на тому, що толерантність є політичною необхідністю, а відтак, й активною позицією, що формує соціум на підставі визнання універсальних прав та основних свобод людини й забезпечує його від догматизму й абсолютизму.

Декларація принципів толерантності продовжує в цьому плані традицію Загальної декларації прав людини 1948 р., де йдеться про те, що визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості і загального миру, що зневага і презирство до прав людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людини.

До *другої* групи документів, що утворюють каркас інституту толерантності, ми відносимо ті, які декларують принцип рівності та поваги до людини у зв'язку з її груповою належністю. Серед них:

► *Декларація ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин* (1992 р). У дев'яти статтях, з яких складається ця Декларація, визнається за доцільне і необхідне для реалізації цих прав, що держави:

– уможливають на своїх територіях існування й самобутність національних або етнічних, культурних, релігійних і мовних меншин; забезпечують створення умов для розвитку цієї самобутності (п. 1 ст. 1);

– уживають належних законодавчих й інших заходів для досягнення цих цілей (п. 2 ст. 1); уживають за необхідності заходів для забезпечення того, щоб особи, які належать до меншин, могли повною мірою й ефективно здійснювати всі свої права людини й основні свободи без будь-якої дискримінації і на основі повної рівності перед законом (п. 1 ст. 4);

– уживають заходів для створення сприятливих умов, що дозволяють особам, які належить до меншин, виражати свої особ-

ливості та розвивати культуру, мову, релігію, традиції і звичаї, за винятком тих випадків, коли конкретна діяльність здійснюється на порушення національного законодавства і суперечить міжнародним нормам (п. 2 ст. 4);

– уживають відповідних заходів до того, щоб там, де це можливо, особи, які належать до меншин, мали відповідні можливості для вивчення рідної мови чи навчання рідною мовою (п. 3 ст. 4);

– за необхідності вживають заходи у сфері освіти з метою стимулювання вивчення історії, традицій, мови і культури меншин, які проживають на їхній території (п. 4 ст. 4);

– розглядають питання про те, щоб особи, які належать до меншин, могли повною мірою брати участь у забезпеченні економічного прогресу і розвитку своєї країни (п. 5 ст. 4);

– планують і здійснюють національну політику та програми співпраці й допомоги між державами за відповідного врахування законних інтересів осіб, які належать до меншин (ст. 5);

– співпрацюють у питаннях, що стосуються осіб, які належать до меншин, у тому числі обмінюються інформацією й досвідом, задля розвитку взаєморозуміння й довіри, а також усталення поваги до прав, викладених у декларації (ст. 6, 7).

Захист самобутності національних або етнічних, релігійних та мовних меншин та заохочення умов для розвитку цієї самобутності вважається обов'язком держав, які підписали дану Декларацію [20]. Відповідно до цього положення, забезпечення толерантності до представників цих меншин виступає як важлива мета і невід'ємна складова внутрішньої політики держави.

► *Резолюція Комісії з прав людини ООН 1995/24. 52 засідання. «Права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» (1995 р.), яка закликає держави підтримувати права меншин, у тому числі шляхом сприяння їх повноцінній участі в політичному, економічному, соціальному і культурному житті суспільства, а також вживати всіх необхідних конституційних, законодавчих та інших заходів для забезпечення цієї підтримки. В ній підтверджується зафіксоване вищенаведеною Декларацією право особи, що належить до етнічної, релігійної або мовної меншини, спільно з іншими членами своєї групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою, і обов'язок держави створювати умови для реалізації такого права [21].*

Комітет ООН з прав людини у своєму *Загальному коментарі № 22 (48)* до ст. 18 Міжнародного Пакту про громадянські і полі-

тичні права підкреслив, зокрема, що право на свободу думки включає в себе свободу думки щодо всіх справ і воно не може бути скасоване навіть під час надзвичайного стану. Держави-сторони (ст. 7) повинні запровадити закони проти дискримінації, які забороняли б пропагування війни, національної, расової та релігійної ворожнечі. Зазначено, що посилення на мораль як підставу для обмеження свободи релігії чи переконання не може виводитися виключно з якоїсь однієї традиції.

У коментарі № 23(50) до ст. 27 Комітет наголосив на тому, що право меншин на користування своєю культурою, мовою, релігією є відмінним від усіх інших прав та додатковим до цих прав. Користування цими правами не пов'язується з місцем та тривалістю перебування відповідної особи. Існування етнічних, релігійних та мовних меншин на території держави-сторони не потребує для свого конституювання якогось її рішення, має бути встановлено на підставі об'єктивних критеріїв [22].

Багато універсальних документів стосовно захисту права меншин на самобутність і самореалізацію прийнято спеціалізованими установами ООН – Міжнародною організацією праці (МОП), Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Були створені спеціалізовані міжнародні органи для підготовки пропозицій щодо вдосконалення та моніторингу прав людини. Так у 1946 р. створена Комісія з прав людини, яка, у свою чергу, заснувала Підкомісію з питань запобігання дискримінації та захисту меншин.

Реалізації цієї мети слугує значний корпус нормативно-правових актів, зміст яких згодом збагачувався вимогою щодо держав брати на себе зобов'язання *забороняти расизм, ксенофобію*, підтримувати цінності та ідеали гуманізму, відкритість у міждержавних стосунках, діалог між народами і між людьми. До їх числа належать:

► *Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації* (1965 р.), у якій підкреслюється, що теорія расової зверхності у науковому плані хибна, в моральному – сумнівна, в соціальному – несправедлива і небезпечна (преамбула); у ній держави-сторони взяли на себе зобов'язання заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах та проявах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження в політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших сферах суспільного життя (ст. 1, 2-5). Особливо важливим, з огляду

на сприяння толерантності, є формулювання статті 5 про захист «права на доступ до будь-якого місця і будь-якого виду обслуговування, призначеного для громадянського користування, наприклад, у транспорті, готелі, ресторані, кафе, театрі та парку» [23];

► *Декларація про раси і расові забобони*, ухвалена ЮНЕСКО 27 листопада 1978 року, в якій відмінності одних людей від інших розглядаються як їхнє право, а вони самі пояснюються не біологічною нерівноцінністю, а виключно географічними, історичними, політичними, економічними, соціальними і культурними чинниками (ст. 1); дається визначення расизму та расовому забобону (ст. 2). Тому будь-які обмеження або преференції на ґрунті відмінностей проголошуються неприпустимими (ст. 3). Декларація містить ряд положень, що розкривають особливості запобігання дискримінації в культурі, освіті, засобах масової інформації (ст. 5) і встановлюють міжнародну відповідальність держав за расизм (ст. 9) [24];

► *Декларація ООН про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань* (1981 р.), у якій наголошується на необхідності світоглядної свободи людини, вказується на нетерпимість як причину війн і страждань, втручань і ненависті між народами, на зв'язаності і взаємозалежності миру, соціальної справедливості, дружби між народами, з одного боку, і терпимості та відсутності будь-якої дискримінації – з іншого.

Декларація передбачає активне неприйняття расизму, ксенофобії, релігійної нетерпимості, тероризму, різного роду екстремізму. При цьому терпимість повинні проявляти як окремі громадяни і соціальні групи, так і народи, держави – і це розглядається як їхній і моральний, і політичний обов'язок [25];

► *Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти*, ухвалена ЮНЕСКО 14 грудня 1960 року, стаття 5 якої визнала право членів національних меншин на власну освітянську діяльність, зокрема на утримання шкільних закладів та, з урахуванням освітньої політики кожної країни, – на використання рідної мови чи навчання рідною мовою [26];

► *Конвенція 1951 р. про статус біженців і протокол 1967 р. про статус біженців*, у яких не тільки дається визначення даного явища, але й сформульовані принципи рівності перед законом із громадянами власної держави і гуманності у ставленні влади до біженців. Ці принципи органічно корелюють зі сформульованими в Конвенції положеннями про захист прав біженців, у тому числі на авторських, на освіту і працю, свободу релігійних переконань та інших, визнаних у якості природних за кожною людиною [27];

► Декларація про основні принципи, що стосуються внеску засобів масової інформації у зміцнення миру і міжнародного взаєморозуміння, у розвиток прав людини і боротьбу проти расизму й апартеїду і підбурювання до війни, прийнята ЮНЕСКО 28 листопада 1978 року, в якій поряд із визнанням плюралізму як принципу функціонування ЗМІ та умови найбільш повного вираження громадської думки в них, указується на необхідності дотримуватися рівноправ'я, поваги до багатоманітності культур як основи обміну інформацією між державами (ст. X) [28].

Міжнародні стандарти толерантності, як видно, розробляються в контексті захисту основоположних прав і свобод людини, запровадження культури миру, зміцнення взаєморозуміння, протидії расизму, ксенофобії, агресивному націоналізму, підтримки Етнічних, релігійних, інших меншин у реалізації права на культурну самобутність.